INKLYUZIV TA’LIMNING MOHIYATI VA ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDAGI O‘RNI

Olimova Dilnoza Murodullo qizi
Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika kafedrasi
Eshmo'minova Dilbar Eshmo'min qizi
Xolmurodova Laylo Baxtiyor qizi
Termiz davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti ta’lim yo’nalishi
2- bosqich talabasi

Anotatsiya

Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim tushunchasi, uning mohiyati va asosiy tamoyillari, zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni hamda inklyuziv yondashuvni amaliyotga joriy etishning pedagogik, psixologik va ijtimoiy ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’limning teng imkoniyat, diskriminatsiyasiz muhit, moslashtirilgan o‘quv dasturlari, individual yondashuv, universal dizayn va hamkorlik tamoyillari yoritiladi. Shuningdek, inklyuziv ta’limni joriy etishda uchraydigan muammolar, ularni bartaraf etish yo‘llari, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi va ta’lim muassasasining resurslari masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar

inklyuziv ta’lim, maxsus ta’lim, teng imkoniyat, individual yondashuv, universal dizayn, moslashtirilgan o‘quv dasturi, pedagogik kompetensiya, diskriminatsiya, ijtimoiy integratsiya, inklyuziv muhit.

Annotation

This article analyzes the concept of inclusive education, its essence and core principles, its role in the modern education system, and the pedagogical, psychological,

and social significance of implementing inclusive approaches in practice. The principles of equal opportunities, a non-discriminatory environment, adapted curricula, individualized teaching, universal design for learning, and cooperation are discussed. The paper also examines typical challenges faced during implementation and proposes solutions focusing on teacher competence and institutional resources.

Keywords

inclusive education, special education, equal opportunity, individualized approach, universal design, adapted curriculum, teacher competence, discrimination, social integration, inclusive environment.

Аннотация

В статье рассматриваются сущность и основные принципы инклюзивного образования, его место в современной системе образования, а также педагогическое, психологическое и социальное значение внедрения инклюзивного подхода. Освещаются принципы равных возможностей, недискриминационной среды, адаптированных учебных программ, индивидуализации обучения, универсального дизайна и сотрудничества. Также анализируются проблемы внедрения и пути их решения с учетом компетентности педагога и ресурсов образовательного учреждения.

Ключевые слова

инклюзивное образование, специальное образование, равные возможности, индивидуальный подход, универсальный дизайн, адаптированная программа, компетентность педагога, дискриминация, социальная интеграция, инклюзивная среда.

KIRISH

So‘nggi yillarda dunyo miqyosida ta’limning insonparvarlashuvi, ijtimoiy adolat va tenglik g‘oyalari asosida rivojlanishi natijasida inklyuziv ta’lim masalasi dolzarb yo‘nalishlardan biriga aylandi. Zamonaviy jamiyatda har bir bola, uning sog‘lig‘i,

psixofiziologik rivojlanishi, ijtimoiy kelib chiqishi va yashash sharoitidan qat'i nazar, sifatli ta'lim olish huquqiga ega. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim ta'lim tizimini barcha o‘quvchilar ehtiyojiga moslashtirish, ularni ijtimoiy hayotga faol integratsiya qilish hamda diskriminatsiyaning har qanday ko‘rinishini bartaraf etishning samarali mexanizmi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Inklyuziv ta'lim faqat nogironligi bo‘lgan bolalarni umumta'lim maktablariga qabul qilish bilan cheklanmaydi. U, avvalo, ta'lim muhitini shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, unda turli ehtiyojli, turli qobiliyatli, turli madaniyat va ijtimoiy qatlam vakillari bo‘lgan o‘quvchilar birgalikda o‘qiydi, o‘zaro muloqot qiladi va bir-biridan o‘rganadi. Bu jarayonda maktabning tashkiliy tizimi, o‘quv dasturlari, metodik yondashuvlar, baholash mezonlari va pedagogik madaniyat qayta ko‘rib chiqiladi.

Inklyuziv ta'limning ilmiy-nazariy asoslari inson huquqlari, ta'limda tenglik, ijtimoiy integratsiya va shaxsga yo‘naltirilgan ta'lim g‘oyalariga tayanadi. Xalqaro hujjatlar va tajribalar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv yondashuv nafaqat imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim sifatini oshiradi, balki umumiy ta'lim muhitini ham insonparvarlashtiradi, o‘quvchilarda bag‘rikenglik, hamkorlik, ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlarni shakllantiradi.

O‘zbekiston ta'lim tizimida ham inklyuziv ta'limni joriy etish bo‘yicha izchil islohotlar olib borilmoqda. Bu jarayon maktab infratuzilmasini moslashtirish, pedagoglarni qayta tayyorlash, maxsus pedagogika va psixologiya xizmatlarini rivojlantirish, ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish kabi masalalarni o‘z ichiga oladi. Shu sababli inklyuziv ta'limning mohiyatini chuqur anglash, uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o‘rnini aniqlash va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi inklyuziv ta’limning mohiyati va tamoyillarini ilmiy-nazariy tahlil qilish, zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni hamda uni joriy etishning samarali yo‘llarini yoritishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Inklyuziv ta’lim tushunchasi va mohiyati

Inklyuziv ta’lim (inclusive education) — bu ta’lim tizimining barcha bolalar, shu jumladan, maxsus ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun ochiqligini ta’minlovchi, ta’lim jarayonini shaxsning individual xususiyatlariga moslashtirishga qaratilgan pedagogik-ijtimoiy yondashuvdir. Inklyuziv ta’limning mohiyati shundan iboratki, o‘quvchi ta’lim muassasasiga moslashmaydi, aksincha ta’lim muassasasi o‘quvchining ehtiyojiga moslashadi.

Inklyuziv ta’lim g‘oyasi maxsus ta’limdan (segregatsiya) integratsiyalashgan ta’limga o‘tish jarayonida shakllangan. Ilgari imkoniyati cheklangan bolalar alohida muassasalarda o‘qitilgan bo‘lsa, integratsiya bosqichida ular umumta’lim muhitiga qisman kiritildi. Inklyuziya esa integratsiyadan farqli ravishda butun tizimni qayta tashkil etishni, ta’limda to‘siqlarni bartaraf etishni va barcha bolalar uchun teng sharoit yaratishni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta’limning mohiyati pedagogik nuqtai nazardan shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv, differensial ta’lim, individual ta’lim rejasi, hamkorlikda o‘qitish (co-teaching) kabi metodlar orqali ifodalanadi. Psixologik jihatdan esa inklyuziv ta’lim o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirish, ijtimoiy moslashuvini yengillashtirish, emotsional farovonligini ta’minlashga xizmat qiladi.

2. Inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari

Inklyuziv ta’lim samaradorligi bir qator tamoyillarga tayanadi. Birinchi tamoyil

— teng imkoniyat va adolatdir. Bu tamoyilga ko‘ra, har bir o‘quvchi ta’lim olish huquqiga ega va ushbu huquqni amalga oshirish uchun zarur sharoitlar yaratilishi lozim.

Ikkinchi tamoyil — diskriminatsiyasiz ta’lim muhitini shakllantirish. Inklyuziv ta’limda o‘quvchilarni jismoniy yoki aqliy holatiga qarab ajratish, kamsitish, stereotiplar asosida baholash qat’iyan rad etiladi.

Uchinchi tamoyil — individual yondashuv. Har bir bola o‘zining rivojlanish sur’ati, qobiliyati va ehtiyojiga ega. Shu sababli o‘qitish metodlari, topshiriqlar murakkabligi, baholash mezonlari moslashtiriladi.

To‘rtinchi tamoyil — universal dizayn (Universal Design for Learning). Unga ko‘ra, o‘quv materiallari va dars jarayoni avvaldan turli ehtiyojli o‘quvchilar uchun qulay qilib loyihalanadi: vizual, eshitish, amaliy, raqamli vositalar uyg‘unlashtiriladi.

Beshinchi tamoyil — hamkorlik. Inklyuziv ta’limda pedagog, defektolog, psixolog, logoped, ota-ona va maktab ma’muriyati birgalikda ishlaydi. Hamkorlikning yo‘qligi inklyuziv jarayonning sustlashishiga olib keladi.

3. Inklyuziv ta’limning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni

Zamonaviy ta’lim tizimi kompetensiyaviy yondashuv, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy hamkorlik tamoyillariga asoslanmoqda. Inklyuziv ta’lim ushbu tendensiyalar bilan bevosita uyg‘unlashadi.

Birinchidan, inklyuziv ta’lim ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Chunki u darsni rejalashtirishda o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi. Natijada faqat maxsus ehtiyojli o‘quvchilar emas, balki sinfdagi barcha o‘quvchilar

uchun samarali sharoit yaratiladi.

Ikkinchidan, inklyuziv ta’lim ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi. O‘quvchilar bolalikdan turli insonlar bilan muloqot qilish, bir-birini tushunish va qabul qilishni o‘rganadi. Bu kelajakda jamiyatda bag‘rikenglik va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi.

Uchinchidan, inklyuziv ta’lim ta’lim muassasasining boshqaruv tizimiga yangi talablar qo‘yadi. Maktab infratuzilmasini moslashtirish, resurs xonalar tashkil etish, maxsus vositalar (Braille, audio materiallar, assistiv texnologiyalar) bilan ta’minlash zarur bo‘ladi.

To‘rtinchidan, inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida xalqaro tajribada ham keng e’tirof etilgan. Bu yo‘nalish ta’limni demokratlashtirish va inson huquqlarini ta’minlashning amaliy ko‘rinishidir.

4. Inklyuziv ta’limda pedagogning roli va kasbiy kompetensiyasi

Inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasiga bog‘liq. Pedagog inklyuziv sinfda faqat bilim beruvchi emas, balki fasilitator, murabbiy va psixologik qo‘llab-quvvatlovchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi.

Birinchi navbatda, pedagog inklyuziv metodikalarni bilishi zarur: differensial ta’lim, moslashtirilgan topshiriqlar, ko‘p darajali baholash, hamkorlikda o‘qitish. Ikkinchi jihat — kommunikativ kompetensiya. O‘qituvchi o‘quvchilar, ota-onalar va mutaxassislar bilan samarali muloqot o‘rnatishi kerak.

Uchinchi jihat — empatik va tolerant munosabat. Inklyuziv ta’limda pedagog o‘quvchining qiyinchiliklarini tushunishi, uni kamsitmasdan qo‘llab-quvvatlashi,

sinfda ijobiy psixologik muhit yaratishi muhim.

Shuningdek, pedagog refleksiv kompetensiyaga ham ega bo‘lishi lozim. Ya’ni u o‘z faoliyatini tahlil qiladi, xatolarini aniqlaydi va takomillashtiradi. Inklyuziv ta’lim sharoitida bu juda muhim, chunki har bir sinfning ehtiyojlari turlicha bo‘ladi.

5. Inklyuziv ta’limni joriy etishda uchraydigan muammolar

Inklyuziv ta’limni amaliyotga tatbiq etish jarayonida bir qator muammolar uchraydi. Eng avvalo, infratuzilma muammosi: ko‘plab maktablarda panduslar, liftlar, maxsus sanitariya xonalari yetarli emas.

Ikkinchi muammo — resurslar va materiallar tanqisligi. Maxsus o‘quv qo‘llanmalar, assistiv texnologiyalar, moslashtirilgan darsliklar yetarli bo‘lmasligi inklyuziyani sekinlashtiradi.

Uchinchi muammo — pedagoglarning tayyorgarligi. Ba’zi o‘qituvchilar inklyuziv metodikani yetarli bilmasligi, maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlash tajribasining kamligi sababli qiyinchiliklarga duch keladi.

To‘rtinchi muammo — ijtimoiy stereotiplar. Ota-onalar, ayrim o‘quvchilar va hatto pedagoglar orasida ham nogironligi bo‘lgan bolalarga nisbatan noto‘g‘ri qarashlar mavjud bo‘lishi mumkin.

Beshinchi muammo — baholash tizimi. Standart baholash mezonlari har doim ham inklyuziv sinf sharoitiga mos kelmaydi. Shu sababli individual baholash va moslashtirilgan mezonlar ishlab chiqish talab etiladi.

6. Inklyuziv ta’limni rivojlantirish yo‘llari va takomillashtirish mexanizmlari

Inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun birinchi navbatda normativ-huquqiy

bazani mustahkamlash, ta’lim standartlarini inklyuziv yondashuv asosida takomillashtirish lozim.

Ikkinchi yo‘nalish — pedagoglarni tayyorlash va qayta tayyorlash. Inklyuziv ta’lim bo‘yicha malaka oshirish kurslari, seminar-treninglar, amaliy mashg‘ulotlar muntazam tashkil etilishi kerak.

Uchinchi yo‘nalish — maktab infratuzilmasini moslashtirish. Universal dizayn tamoyili asosida binolar, sinf xonalari, kutubxonalar, sport zallari qayta jihozlanishi zarur.

To‘rtinchi yo‘nalish — ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish. Inklyuziv ta’limda ota-onalar maktabning hamkoriga aylanadi. Ularning fikri, taklifi va qo‘llab-quvvatlashi ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi.

Beshinchi yo‘nalish — jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish. OAV, ijtimoiy tarmoqlar, targ‘ibot tadbirlari orqali inklyuziv ta’limning ahamiyati keng tushuntirilishi lozim.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar inklyuziv ta’limni rivojlantirishda katta imkoniyat beradi. Masofaviy ta’lim platformalari, audio-video materiallar, interaktiv dasturlar maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun qulay sharoit yaratadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining insonparvar, demokratik va adolatli rivojlanishini ta’minlovchi muhim yo‘nalish hisoblanadi. Inklyuziv ta’limning mohiyati ta’lim muhitini barcha o‘quvchilar ehtiyojiga moslashtirish, diskriminatsiyani bartaraf etish va teng imkoniyatlarni yaratishga

qaratilgan. Ushbu yondashuv ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning ijtimoiy integratsiyasini kuchaytirish, jamiyatda bag‘rikenglik va hamkorlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limni samarali joriy etish uchun pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirish, maktab infratuzilmasini moslashtirish, o‘quv dasturlarini individual ehtiyojlarga mos ravishda takomillashtirish va ota-onalar hamda mutaxassislar bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Shuningdek, jamiyatda inklyuziv madaniyatni shakllantirish va ijtimoiy stereotiplarni yengish inklyuziv ta’limning barqaror rivojlanishida muhim omil bo‘lib qoladi.

Umuman olganda, inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimida nafaqat imkoniyati cheklangan o‘quvchilar uchun, balki barcha o‘quvchilar uchun samarali, xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratishning eng maqbul yo‘nalishidir.

Takliflarim

• Inklyuziv ta’lim bo‘yicha pedagoglar uchun maxsus malaka oshirish kurslarini muntazam tashkil etish.

• Maktablarning moddiy-texnik bazasini universal dizayn talablari asosida bosqichma-bosqich moslashtirish.

• Moslashtirilgan o‘quv dasturlari va individual ta’lim rejalarini ishlab chiqish bo‘yicha metodik qo‘llanmalarni ko‘paytirish.

• Maktablarda defektolog, logoped va psixolog xizmatini kuchaytirish hamda resurs xonalar faoliyatini yo‘lga qo‘yish.

• Inklyuziv ta’lim bo‘yicha ota-onalar bilan hamkorlik mexanizmlarini kengaytirish va maslahat markazlarini tashkil etish.

• OAV va ijtimoiy tarmoqlar orqali inklyuziv ta’limning ahamiyatini targ‘ib qilish va stereotiplarni kamaytirish.

• Baholash tizimini inklyuziv sinflar sharoitiga moslashtirish va individual yondashuvni kuchaytirish.

• Assistiv texnologiyalar (audio, braille, maxsus dasturlar) bilan ta’minlashni kengaytirish.

• Inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar va innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash.

• Maktablar o‘rtasida inklyuziv tajriba almashish uchun seminar va konferensiyalarni muntazam o‘tkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar

Hasanboyev J. va boshqalar. “Pedagogika” (darslik). Toshkent: Fan.

Azizxo‘jayeva N.N. “Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat”. Toshkent.

Ishmuhamedov R., Abduqodirov A. “Pedagogik texnologiyalar”. Toshkent: Fan va texnologiya.

Tolipov O‘., Usmonboyeva M. “Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari”. Toshkent.

Xoliqov A.A. “Pedagogik mahorat”. Toshkent: Iqtisod-moliya.

Ochilov M. “Yangi pedagogik texnologiyalar”. Toshkent: O‘qituvchi.

To‘raqulov X.T. “Pedagogik faoliyat asoslari”. Toshkent.

UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. Paris.

Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. UNESCO.

Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems: What are the Levers for Change?